

УДК 141.30(430+44)"19"

СВОБОДА ЛЮДИНИ У СУСПІЛЬСТВІ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЙОГАНЕСА ЛОТЦА ТА ЖАКА МАРІТЕНА

Уляна Луц

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: ulyana.lushch@gmail.com

Послідовники вчення Томи Аквінського Й. Лотц та Ж. Марітен утверджують пріоритет людини перед суспільством. Вони визначають комунікацію та прагнення до свободи як сутнісні характеристики особистості. Доводячи, що суспільство, яке творять особистості у процесі комунікації, також імпліцитно присутнє у понятті “особистість”, Й. Лотц і Ж. Марітен усувають суперечність між суспільством та свободою. Причину наявності спотворених форм суспільства вони вбачають у хибних філософських передумовах побудови соціального життя. Повернення до морально-релігійної, теоцентричної концепції, на думку мислителів, є передумовою свободи людини у суспільстві. Вивчення проблеми співвідношень “людина–суспільство” і “свобода–суспільство” крізь призму католицької філософії є актуальним з огляду на сучасний стан українського суспільства.

Ключові слова: особистість, суспільство, свобода, метафізичне прагнення, комунікація, морально-релігійні цінності.

У сучасному українському суспільстві процес утвердження вагомості поняття “особистість” відбувається повільно не лише на індивідуальному ментальному рівні, але особливо на рівні загальнодержавної політики. Світоглядна система українців досі зазнає впливу наслідків тривалого домінування тоталітарно-колективістської ідеології, в межах якої людині відводили роль гвинтика у великому державному механізмі. Тенденції знецінення людської особистості широко спостерігаємо у діяльності сучасного українського політикуму, і вони не зазнають належного категоричного спротиву з боку суспільства. Однак розвиток демократії неможливий доти, доки особистість та її свобода не будуть визначені як світоглядний пріоритет, тобто доки не постане сформоване громадянське суспільство.

Отже, надзвичайно актуальним є вивчення персоналістської інтерпретації співвідношень “людина–суспільство” та “свобода–суспільство”. Для розвитку громадянського суспільства важливо враховувати проекти християнської демократії, створені представниками католицької філософії. У ХХ ст. ієрархи католицької церкви та релігійні філософи намагаються подолати прірву між християнською релігією та сучасним світом, зокрема адаптувати вчення св. Томи до соціальних викликів нової доби [2, с. 143].

Мета статті – в аспекті співвідношення людської свободи та суспільства здійснити порівняльний аналіз соціально-філософських поглядів двох послідовників філософії Аквіната – представника екзистенціального неотомізму Йоганеса Лотца та томіста Жака Марітена.

Творчість Ж. Марітена досліджували як зарубіжні автори (С. Аверінцев, Н. Бердяєв, К. Долгов, Е. Жільсон, П. де Лоб'є та інші), так й українські науковці (М. Братасюк, І. Захара, О. Маліновська, І. Паславський, Р. Цяпало та інші). Аналіз наукової спадщини Й. Лотца в україномовній та російськомовній дослідницькій літературі майже не трапляється, зокрема, відсутні переклади праць філософа українською чи російською мовою. Тому в цій статті використано авторський переклад праці Й. Лотца "The freedom of the person in society" ("Свобода особистості у суспільстві").

Й. Лотц і Ж. Марітен переймають дуалістичний погляд Томи Аквінського на людину. *Doctor angelicus* розглядає людину як поєднання тіла і душі, однак зневажливе ставлення до матеріальної природи людини вважає відголоском маніхейства і тому, на противагу платонівсько-августинівській традиції, стверджує, що тіло є не в'язницею, а необхідним доповненням душі. Спираючись на ідею про те, що людина є середньою ланкою між тваринами та ангелами, св. Тома реабілітує цінність земного життя людини як члена суспільства [1, с. 327–339].

Використовуючи томістську антропологію як основу власної концепції, Ж. Марітен розглядає людину в двох аспектах: як індивіда і як особистість. Індивід є відображенням матеріального буття людини. У цьому аспекті вона відчуває потребу допомоги від собі подібних. На думку філософа, матеріальна природа людини зумовлює її соціальне життя. Об'єднання індивідів у суспільство пояснюється тією ж причиною, що й об'єднання бджіл у рій, а мурах у мурашник, – біологічною потребою недосконалого тіла, яке нездатне самотужки протистояти довколишньому середовищу. Так, матеріальна природа зумовлює залежність людини від суспільства. Метою соціального існування індивіда є "спільне благо" (*bonum communis*) [4, с. 69]. Однак важливо зазначити, що Ж. Марітен виділяє у суспільстві два елементи: общину та власне суспільство. Община є наслідком біологічних чинників, які зумовлюють інстинктивне об'єднання індивідів як членів людського роду. Суспільство відповідає економічним, культурним та політичним структурам і формується внаслідок усвідомлених дій особистості, тобто є результатом розуму і моралі [4, с. 77]. Отже, духовна природа проявляється в суспільстві через людину. Особистість несе в собі відбиток божественного духу, вона пов'язана з душею, є сутністю людини. Індивід є частиною суспільства як цілого, особистість ж сама є цілим, яке звернене до трансцендентного цілого, тобто Бога [4, с. 74].

Неотоміст Й. Лотц запозичує термінологію з екзистенціалізму М. Гайдегера і виділяє в людині два пласти: онтичний та онтологічний. Завдяки своєму матеріальному існуванню людина належить до сфери онтичного, як і тварина. Проте, на відміну від тварини, людина визначена також онтологічно, оскільки володіє духовною природою, тобто перебуває у зв'язку з основою (*λογος*) буття (*ov*) [5, с. 51]. Тварина не здатна подолати обмеження свого буття і здійснює його лише відносно, тоді як людина постійно трансцендує обмежений спосіб життя, підіймаючись до Буття як такого [5, с. 52]. В істотах, що належать винятково до сфери онтичного, Буття залишається прихованим і закритим, а в духовному бутті й за допомогою духовного буття воно відкривається, виявляє себе [5, с. 51].

Й. Лотц стверджує, що сутнісні атрибути особистості виявляються у самосвідомості та актах свободи і самовизначення. Перебуваючи в зовнішньому світі, людина постійно повертається до свого Я, тобто здійснює процес інтеріоризації,

занурюється у глибинний вимір, в якому вона є самою собою. Як ego, яке усвідомлює себе, вона визначає власні рішення та дії і в такий спосіб звільняється від інстинктів та зовнішніх стимулів, що є визначальними для тварини. Отже, на відміну від тварини, яка існує заради виду чи природи в цілому (*individuum est propter speciem*), людина існує заради самої себе. Тут філософ робить близький до кантіанства висновок: особистість є метою в собі, й тому її ніколи не можна розглядати як засіб [5, с. 51–52].

Й. Лотц наголошує, що людина доти не спроможна осягнути свою справжню Самість, зрозуміти, хто вона, доки вона задоволена простою видимістю буття свого Я. “Людина здатна усвідомити своє буття тільки у світлі Буття як такого, лише всеохоплююче Буття може відкрити абсолютний погляд, згідно з яким кожне індивідуальне буття виявляє, чим воно є” [5, с. 52].

Сутнісна відмінність між твариною і людиною, переконаний філософ, у тому, що обмежене і невилічне прагнення тварини спрямоване лише на відносні блага, а людині, хоч її спокушають матеріальні блага, властиве прагнення до нескінченного Блага, яке тотожне Абсолютному Буттю. У цьому прагненні полягає вільний акт самовизначення людини.

Ж. Марітен називає сутнісну ознаку людини метафізичним прагненням. Метафізичне прагнення – це пошук надлюдської свободи, яка властива тільки Богові. Людина не має права на цю свободу внаслідок обмеженості свого буття. “Таким чином божественна трансцендентальність негайно зумовлює прийняття абсолютної поразки щодо цих метафізичних прагнень особи” [3, с. 19]. Проте, зазначає філософ, така поразка не є непоправною, оскільки Бог через Христа допомагає переможеним – рух до перемоги свободи в духовному житті компенсує поразку. Отже, важлива насправді не повна реалізація метафізичного прагнення, а важливе саме прагнення до божественної свободи, яке виявляє духовну природу в людині й підіймає її над індивідом як представником біологічного виду.

Й. Лотц розглядає можливу для людини свободу в двох аспектах: по-перше, це свобода, завдяки якій особистість самоздійснюється у власних екзистенційних актах; по-друге, це сфера свободи, в якій особистість реалізує свою свободу дії та особисте життя і яка надається людині іншими людьми та суспільством. Проблема свободи спонукає філософа розглядати суспільство крізь призму комунікації. Суспільство виникає як об’єднання осіб, які спільно докладають зусиль до загальної мети. Його корінь Й. Лотц вбачає у відкритості Буття всередині особи. На противагу закритій поведінці тварин, у процесі взаємної комунікації особистості діляться одна з одною відкритістю Буття. Як обмежене буття, людина постійно потребує доповнення іншою людиною, щоб стати цілісною особистістю. З іншого боку, як учасник у Повноті Буття людина повідомляє цю повноту іншій людині. “У результаті ця взаємна віддача й отримування пов’язують осіб у кожному акті комунікації” [5, с. 53]. Отже, особистість є не лише “буттям у собі”, але й “буттям з іншими”. Це означає, що вона не тільки не загубить себе серед інших, але вперше усвідомить себе лише через комунікацію з іншими.

Ж. Марітен також звертається до комунікативної проблематики. Він визначає знання і любов як цінності, що зумовлюють буття людини як особи і розгортають її “духовне надіснування”. Через знання Всесвіт як макрокосм міститься в людині як мікрокосмі. А через любов людина віддає себе буттям, які є для неї іншими Я; любов

– основа комунікації. Філософ зазначає, що такими характеристиками володіє тільки особистість і у фізичному світі неможливо знайти еквіваленту [3, с. 17].

Й. Лотц виділяє два способи комунікації. Перший спосіб – це Я–Ти зв’язок, коли особистість розглядає іншого як незамінного партнера, як самодостатню цінність; така комунікація виникає між друзями, у подружжі. Другий – групова ідентичність. У цьому випадку кілька осіб, як у сім’ї, або багато осіб, як у державі, живуть і працюють разом; тут акцентують на спільній праці й спільному прагненні досягнути загальну мету.

Отже, у своїх концепціях обидва католицькі філософи розглядають свободу і комунікацію як сутнісні характеристики особистості, яка володіє духовною природою, відкритістю Буття. Оскільки суспільство є явищем комунікації, то в обох концепціях постулюється відсутність суперечності між суспільством і свободою, адже ці поняття однаково імпліцитно присутні в понятті “особистість”.

Й. Лотц і Ж. Марітен однак визначають пріоритет людини перед суспільством. Особистість бере участь не лише в соціальному цілому, але також в абсолютності Буття. Лише у бутті особистості Повнота Буття може проявити себе як справді нескінченна. Тож, людина перебуває в комунікації з божественним Ти, образом якого є людська особистість. У такий спосіб, стверджує Й. Лотц, особистість є, по суті, партнером Бога. Пріоритет людини перед суспільством виявляється завдяки її ставленню до Бога, адже, незважаючи на зв’язок із суспільством, особистість постійно спроможна трансцендувати, виходити за межі соціальних відносин [5, с. 56].

Так суспільство, як ціле, не існує задля себе самого, але винятково для індивідуальних особистостей, які є його творцями. Виходячи з цих міркувань, можна зробити поспішний висновок, що суспільство взагалі не може накладати зобов’язання на людину, оскільки воно відносне і підпорядковане особистості утворення. Проте, заперечує Й. Лотц, насправді суспільство також залучене до Абсолютності Буття, оскільки воно виникає завдяки створенню особистостями соціального Ми. Абсолютність суспільства походить від Абсолютності особистостей. Суспільство таким чином має легальні повноваження накладати зобов’язання на людину. Обмеження свободи індивідуальної особи зумовлене тим, що суспільство залучає людину до взаємодії з іншими, щоб реалізувати спільну мету. Однак, зазначає Й. Лотц, важливо пам’ятати, що спільне благо, до якого спрямоване суспільство, – це не щось добре для суспільства як цілого, але благо для індивідів як членів суспільства. Тому суспільство водночас покликане захищати індивідуальну свободу, а отже, йому дозволено обмежувати певні права людини тільки задля кінцевого здійснення свободи. Філософ підсумовує, що люди працюють разом у суспільстві, щоб підняти свою власну свободу до найвищого можливого рівня, тому суспільство стає таким, якими є його творці [5, с. 55].

Проте суспільство володіє перевагою в силі й тому завжди буде загрожувати індивідуальній свободі. Результатом спотвореної форми суспільства є деперсоналізація людини, перетворення її на соціальний атом, свобода якого зникає і який беззаперечно слідує наказам згори. У цьому випадку, якщо держава обмежує свободу індивіда більше, ніж цього вимагає досягнення спільного блага, відбувається деградація до тоталітаризму. З іншого боку, зауважує Й. Лотц, можлива альтернатива

– крайня вседозволеність, коли держава адекватно не спрямовує свободу індивіда до спільного блага [5, с. 54].

Ж. Марітен вбачає причину деградації суспільства у хибному способі розуміння досягнення свободи, яке ґрунтується на “іманентній філософії”. “У такій філософії, – пише він, – поняття незалежності та свободи не визнає ані внутрішньої різноманітності, ані ступенів” [3, с. 19]. Тобто свободу розглядають як константну людську властивість, що не вимагає ні боротьби, ні вдосконалення. Відповідно хибною є соціально-політична практика, яка бере за основу цю філософську позицію. Філософ зауважує, “що визначні демократичні рухи модерних часів шукали істинне політичне звільнення під хибними стандартами” [3, с. 21]. “Хибне політичне звільнення... має в якості свого принципу “антропоцентричну” концепцію, яку Ж.-Ж. Руссо та І. Кант виводили з автономності особи. Згідно з ними людина є вільною, тільки якщо вона слухає тільки саму себе, людина конституїрована правом природи у такий стан свободи” [3, с. 22]. Як наслідок, людина займає місце Бога, будь-який авторитет вважається несумісним зі свободою. Таке соціальне обожнення людини неминуче призводить до “соціального обожнення Держави та анонімної маси, втіленої в лідері, який більше не є нормальним правителем, але видом нелюдського монстра, чия всемогутність базується на міфах та брехні” [3, с. 22]. Отже, на думку Ж. Марітена, саме крайній лібералізм є джерелом виникнення “всезагального рабства” – тоталітаризму, комунізму та расизму.

Так Й. Лотц і Ж. Марітен одностайно роблять висновок, що передумовою належного суспільного розвитку та справжньої свободи людини в суспільстві є морально-релігійні цінності. Й. Лотц стверджує, що зловживанню свободою неможливо запобігти лише за допомогою закону або силових засобів. Тільки “моральний голос” особистості, тобто її совість, допомагає людині розвинути вміння правильно використовувати свободу. Вимоги совісті мають перевагу над вимогами суспільства, адже суспільство є своєрідним віддзеркаленням свого творця – людини [3, с. 56].

Ж. Марітен також центральне місце відводить надсоціальним, релігійним цінностям. Він наголошує, що тільки релігія віддає належне людині як носієві божественного духу, тому лише вона може визначити справжню мету людського життя. Релігія звільняє людину від рабської покори суспільству як надособовій формації і в ієрархії цінностей підносить її навіть над спільним благом, критерієм якого є індивідуальне благо кожної особи. Тож вдосконалення суспільства – це моральне вдосконалення кожної людини. Завдяки релігії людина спрямовується до своєї головної мети – Бога. Отже, філософ доводить, що істинне політичне звільнення ґрунтується на теоцентричній концепції автономності особистості. У цьому випадку послух не є протилежним свободі. Тут актуалізується принцип, сформульований апостолом Павлом: свобода досягається через отримання “духу синівства”, який звільняє людину від рабського страху перед законом як зовнішнім щодо неї і незалежним від неї. Людина усвідомлює себе як сина Божого, а не як слугу, і не відчуває примусу в покорі божественній волі. Людина підкоряється закону свободно, як його співтворець, завдяки перетворенню своєї волі у добру волю.

Найвища свобода, постулює Ж. Марітен, – це реалізація залежності від Бога, це участь у свободі Бога, який нічим не обмежений [3, с. 26–27]. Суспільство, кероване теоцентричною концепцією, не буде позбавлене автентичного поняття

правителя та авторитету. У такому суспільстві, наголошує філософ, “володарі авторитету в політичній сфері є призначеними народом в демократичному режимі. Вони керують народом за допомогою цього призначення (“уряд народу”) та для звичайного добра народу (“уряд для народу”), але вони дійсно не мають права володарювати. Вони правлять вільними людьми...” [3, с. 23]. У сфері праці та економічних відносин відбувається постійний розвиток соціальної справедливості, що проявляється у покращанні умов праці та виробництва. Одночасно в такому суспільстві, додає Ж. Марітен, відбувається розвиток інститутів права та зміцнення громадянської дружби. Проте це братерство не є привілеєм природи, а результатом важкого завоювання, стимулом для якого є євангельська любов та жертвність [3, с. 24].

Отже, обидва католицькі мислителі, розглядаючи людину як творця суспільства, роблять висновок, що причина деградації суспільства до анархічної або тоталітарної форм полягає в атеїстичній спрямованості людини, внаслідок якої відбувається підміна поняття “свобода”.

Й. Лотц і Ж. Марітен утверджують Бога як джерело і критерій свободи особистості та закликають до побудови демократичного суспільства на засадах оновленого християнства. Так персоналістська спрямованість концепцій представників католицької філософії зумовлює актуальність та ефективність їхнього застосування в українській соціально-політичній практиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Вальверде К.* Философская антропология. М.: Христианская Россия, 2000.
2. *Маліновська О.* Демократія чи ліберальна пермісивність? Аналіз суспільних ідей Ж. Марітена // Вісник ЛНУ. Серія: філософські науки, 2003. Вип. 5. С. 141–147.
3. *Марітен Ж.* Завоювання свободи // Соціальні, економічні та релігійні виміри свободи: Збірник текстів. Львів, 2002. С. 14–28.
4. *Субботин Ю.* Проблема ценности в неотомизме: Критический анализ неотомистской концепции ценности. М.: Мысль, 1980.
5. *Lotz J.* The freedom of the person in society // The philosophy of person: solidarity and cultural creativity. Polish philosophical studies, I. Washington: RVP, 1994. P. 51–56.

**THE FREEDOM OF PERSON IN SOCIETY
IN INTERPRETATION OF JOHANNES LOTZ AND JACQUES MARITAIN**

Ulyana Lushch

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: ulyana.lushch@gmail.com*

The followers of Thomas Aquinas' doctrine J. Lotz and J. Maritain confirm the priority of a person over a society. They define the communication and the striving to freedom as the essential person's characteristics. Proving that a society created by persons in the process of communication is also implicit in the notion of a person, J. Lotz and J. Maritain eliminate the contradiction between society and freedom. They perceive the cause of availability of the society's distorted forms to be found in the wrong philosophical predictions of social life construction. The return to the moral, religious, theocentric conception is the precondition of a person's freedom in society, as philosophers think. The study of the problem of correlations "person-society" and "freedom-society" through the prism of catholic philosophy is actual particularly taking into consideration the modern state of Ukrainian society.

Key words: person, society, freedom, metaphysical striving, communication, moral and religious values.

**СВОБОДА ЧЕЛОВЕКА В ОБЩЕСТВЕ
В ИНТЕРПРЕТАЦИИ ЙОХАННЕСА ЛОТЦА И ЖАКА МАРИТЕНА**

Ульяна Луц

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: ulyana.lushch@gmail.com*

Последователи учения Фомы Аквинского Й. Лотц и Ж. Маритен утверждают приоритет человека перед обществом. Они определяют коммуникацию и стремление к свободе как существенные характеристики личности. Доказывая, что общество, которое творят личности в процессе коммуникации, также имплицитно присутствует в понятии "личность", Й. Лотц и Ж. Маритен устраняют противоречие между обществом и свободой. Причину наличия искаженных форм общества они видят в ошибочных философских предпосылках построения социальной жизни. Возврат к морально-религиозной, теоцентричной концепции, по мнению мыслителей, является предпосылкой свободы человека в обществе. Изучение проблемы соотношения "человек-общество" и "свобода-общество" сквозь призму католической философии является актуальным, учитывая современное состояние украинского общества.

Ключевые слова: личность, общество, свобода, метафизическое стремление, коммуникация, морально-религиозные ценности.

Стаття надійшла до редколегії 10.12.2009

Прийнята до друку 28.03.2010